

TWIJFELEN AAN DE WERKELIJKHEID

Twijfelen aan de werkelijkheid

Een boek voor chaotische tijden

met illustraties van de auteur

Jan van Eijck

Ontwerp omslag
Mijke Wondergem
Afbeelding omslag
Jan van Eijck

Ontwerp en illustraties binnenwerk
Jan van Eijck

isbn 9789464561319
e-isbn 9789464561326
nur 730

© 2023 Jan van Eijck, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen
© 2023 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

Vooraf	vii
1 Tussen zin en onzin	1
2 Kennis en onwetendheid	35
3 Denken in groepsverband	61
4 Werkelijkheid en waarheid	81
5 Wetenschappelijk denken	121
6 Postmodernisme	157
7 Onaangename waarheden	185
8 Oorlog en vrede	219
9 Vormingstoneel	231
Verder lezen	279
Bibliografie	285
Index	299
Over de auteur	309

*Het eerste punt is dat je jezelf niet moet foppen – en jij bent de makkelijkste persoon om te foppen – Richard Feynman*¹

*Hoe komt het dat een kreupele ons niet ergert maar een kreupele geest wel? Dat is omdat een kreupele erkent dat wij recht lopen, terwijl een kreupele geest zegt dat wij het zijn die kreupel lopen; zonder dat zouden we medelijden voelen en geen boosheid. – Blaise Pascal*²

*De ideale onderdaan voor een totalitair bewind is niet de overtuigde Nazi of de toegewijde communist, maar iemand voor wie het onderscheid tussen feit en fictie, waar en onwaar, niet langer bestaat. – Hannah Arendt*³

Wanneer je een zaak bestudeert of een filosofie overweegt, vraag je dan alleen af wat de feiten zijn en wat de waarheid is waar de feiten naar wijzen. Laat je nooit afleiden door wat je wilt geloven of door wat je denkt dat een gunstig maatschappelijk effect zou hebben als men het zou geloven, maar kijk alleen en uitsluitend naar de feiten. Dat is de intellectuele opmerking die ik wil maken.

*De morele opmerking die ik wil maken... is heel eenvoudig. Ik zou willen zeggen: liefde is wijsheid, haat is verdwazing. In deze wereld, die steeds nauwer verbonden raakt, moeten we leren elkaar te verdragen. We moeten leren accepteren dat sommige mensen dingen zeggen die ons niet bevallen. – Bertrand Russell in een BBC-interview uit 1959.*⁴

¹The first principle is that you must not fool yourself – and you are the easiest person to fool.

²D'ou vient qu'un boiteux ne nous irrite pas, et qu'un esprit boiteux nous irrite? A cause qu'un boiteux reconnoit que nous allons droit, et qu'un esprit boiteux dit que c'est nous qui boitons; sans cela nous en aurions pitié et non colère.

³The ideal subject of totalitarian rule is not the convinced Nazi or the dedicated communist, but people for whom the distinction between fact and fiction, true and false, no longer exists.

⁴When you are studying any matter or considering any philosophy ask yourself only what are the facts and what is the truth that the facts bear out. Never let yourself be diverted either by what you wish to believe or by what you think would have beneficent social effects if it were believed, but look only and surely at what are the facts. That is the intellectual thing that I should wish to say.

The moral thing I should wish to say... is very simple. I should say: love is wise, hatred is foolish. In this world, which is getting more and more closely connected, we have to learn to tolerate each other. We have to learn to put up with the fact that some people say things that we don't like.

Vooraf

Om in de chaotische tijden waarin wij leven de weg niet helemaal kwijt te raken is het van belang om zo goed en zo kwaad als we maar kunnen onderscheid te blijven maken tussen zinnig en onzinnig, tussen verstandig en ondoordacht, tussen goed geïnformeerd en de kluts kwijt. Dit boek wil daarbij helpen door middel van filosofische verheldering, met hier en daar een beetje uitleg over hoe wetenschappelijk denken werkt.

Ik richt mij hier tot welwillende, intelligente lezers, al of niet academisch geschoold. Ik wil lezers bereiken die het belang zien van goede journalistiek, die niet moe worden van af en toe een boek lezen, die ook teksten kunnen waarderen waar ze het niet bij voorbaat mee eens zijn, en die belangstelling hebben voor filosofie. In mijn uitleg van hoe wetenschap werkt schrik ik er niet voor terug hier en daar een formule te gebruiken, maar ik heb mijn best gedaan om dit boek ook voor niet-*bèta*'s toegankelijk te houden. De formules zijn bedoeld om te verhelderen en niet om lezers te plagen, dus sla gerust alles over dat niet verheldert, en pik daarna de draad weer op. Ik citeer bronnen in het Engels, Frans en Duits; de vertalingen zijn meestal van mezelf, en de originele teksten zijn meestal te vinden in voetnoten. Ik heb zoveel mogelijk geprobeerd te verwijzen naar Nederlandstalige bronnen, maar ik noem – voor de liefhebbers – ook veel onvertaalde literatuur. Getallen tussen vierkante haken verwijzen naar de bibliografie die begint op bladzijde 285.

Je hebt allerlei mogelijke taakopvattingen van filosofie en je hebt allerlei soorten filosofen. Er zijn filosofen die vinden dat filosofie moet ontregelen, anderen vinden dat filosofie juist moet verhelderen. Zelf meen ik dat dit nogal afhankelijk is van omgevingsfactoren. Omringd door chaos en gekte voel ik persoonlijk geen behoefte om mee te doen aan het ontregelen. Wat ik in dit boek probeer te doen is een beetje orde scheppen en dat dan zo opschrijven dat het te volgen is. Maar het is natuurlijk alleen voor liefhebbers.

Betekent *desinformatie tegengaan* dat we de strijd moeten aanbinden met trollenfabrieken, polariserende algoritmen en manipulerende influencers? In vreedstijd was dit al geen gemakkelijke taak. In een gepolariseerde samenleving is het gevecht tegen de trollen, de complotdenkers en de haatzaaiers niet ongevaarlijk, want helaas zijn er medeburgers die de weg zover zijn kwijtgeraakt dat ze denken te strijden voor het goede als ze anderen de mond proberen te snoeren of te overschreeuwen.

Dat wetenschappers tegenwoordig met regelmaat worden geïntimideerd wanneer ze zich publiekelijk uitspreken, daar kunnen Jaap van Dissel, Marion Koopmans en Marc van Ranst over meepraten. Ook huisartsen en zorgverleners die de vaccinweigerers oproepen om zich alsnog te laten prikken zijn intussen doelwit. Wetenschappers die ons proberen uit te leggen hoe de zaken ervoor staan met het klimaat worden beschuldigd van paniekzaaien met ‘klimaatporno’. En in de vs is het allemaal nog een paar graden erger dan hier. Daar is een van de twee politieke partijen in de ban geraakt van een man die vier jaar lang als president geprobeerd heeft het vertrouwen in goed fatsoen, wetenschap, rechtspraak en democratie volkomen te ondermijnen. De aanpak van de COVID-19-pandemie is er een politieke kwestie geworden. Tony Fauci wordt door de Trump-fans gehaat juist omdat hij tegenover zijn president de rug recht hield, juist omdat hij Donald Trump durfde tegenspreken, juist omdat hij bleef aandringen op verstandige maatregelen. In het Verenigd Koninkrijk hebben nepnieuws en desinformatie de Brexit veroorzaakt. Wat in de vs of in het vk gebeurt zou ook hier kunnen gebeuren. Ook hier hebben politici die even gevaarlijk zijn als Donald Trump of even opportunistisch als Boris Johnson de wind in de zeilen. Als het riskant wordt om je uit te spreken tegen desinformatie is het begrijpelijk dat wetenschappers, medici en beleidsmakers liever hun mond houden. En dan wordt de situatie pas echt link.

Toch is dit een optimistisch boek, want ik ga ervan uit dat iedereen zich kan oefenen in het doorzien van desinformatie. Nepnieuws kun je leren herkennen. Wetenschapsbeoefenaars die met gezag spreken kun je leren onderscheiden van influencers en van professoren die praten over zaken waar ze geen verstand van hebben. Betrouwbare nieuwsbronnen kun je leren identificeren. Je kunt jezelf trainen om op sociale media niet meer te klikken op dubieuze links. Dit boek is geschreven vanuit de aanname dat het voor welwillende, intelligente personen mogelijk is om intuïtie te ontwikkelen voor het verschil tussen zinnig en onzinnig. Die intuïtie kan vervolgens worden ingezet om de onzin waar we op sociale media voortdurend mee worden geconfronteerd, resoluut terzijde te schuiven.

Smaak kun je ontwikkelen. Wijn leer je waarderen door nu en dan met aandacht een goed glas te drinken. Uitmuntende spijs leer je waarderen door af en toe te eten in een goed restaurant, of door zelf goed te leren koken. Heldere stijl en onbevooroordeeld denken leer je waarderen door teksten van heldere denkers te lezen. Ik hoop in dit boek lezers de weg te wijzen naar dat soort lectuur.

Je zou kunnen denken dat filosofen en logici – twee gilden waar ik mezelf toe reken – erg in het voordeel zijn bij het onderscheiden tussen echt en nep. Mijn eigen ervaring is dat mijn vertrouwdheid met filosofie en mijn kennis van logica inderdaad een beetje helpen. Mijn tijd in het gezelschap van grote denkers heeft me een zeker gevoel bijgebracht voor kwaliteit. Mijn kennis van logica behoedt me heel af en toe voor gênante denkfouten. Maar wat mij veel meer helpt is het feit dat ik uit eigen jarenlange deelname weet hoe wetenschappelijk onderzoek werkt. Ik weet dat je om succesvol wetenschap

te kunnen bedrijven geleerd moet hebben om zelfstandig en onafhankelijk je oordeel te vormen. Ik weet ook dat het buitengewoon veel training vereist om op het gebied van je expertise waar van onwaar te leren onderscheiden. Mijn vertrouwen in wetenschap is daarop gebaseerd. Marion Koopmans en Marc van Ranst roepen niet zomaar wat. Tony Fauci roept niet zomaar wat. Dit in tegenstelling tot de vorige president van de vs en influencers die garen spinnen bij de desinformatie of die zelf de weg zijn kwijtgeraakt.

Er is een cruciaal verschil tussen zelfstandig denken en groepsdenken. Mensen zijn in vrijwel alles afhankelijk van anderen, dus van groepsdenken is niemand geheel vrij. Naarmate we meer gesteld zijn op harmonie en overeenstemming zijn we er helaas vatbaarder voor. Ik ben het hierin geheel met Arthur Schopenhauer eens: wie zelfstandig wil leren denken moet tegen een beetje eenzaamheid kunnen. Als je bang bent om je uit te spreken in een groep waar je bij hoort, dan zou het weleens kunnen zijn dat die groep te hoge eisen stelt aan jouw loyaliteit. En dan moet je misschien kiezen. Wat wil ik liever: bij de groep blijven horen of zelfstandig mijn oordeel kunnen vormen?

Het alleen-zijn zullen we tot op zekere hoogte moeten leren verdragen, maar eenzaam hiermee tobben hoeft gelukkig niet. Onafhankelijk denken valt door oefening te leren, en anderen kunnen ons daarbij helpen. Het wordt nooit perfect, maar het kan wel steeds beter worden. We kunnen onszelf oefenen om het gezelschap te leren verdragen van mensen die zelf geleerd hebben zelfstandig en onafhankelijk te denken, en die ons daarom af en toe zullen tegenspreken. Wie zelfstandig wil leren denken moet immers ook tegen een beetje tegenspraak kunnen. Donald Trump heeft dat nooit geleerd, vandaar dat de tegenspraak van Tony Fauci hem razend maakte. Maar wij kunnen ernaar streven om anders te worden dan Donald Trump. We moeten weer leren om het op een respectvolle manier met elkaar oneens te zijn, zodat we elkaar kunnen bijstaan bij een gezamenlijk streven naar meer helderheid.

Toen ik Jan-Peter Wissink, directeur van Amsterdam University Press en van Walburg Pers, mijn manuscript stuurde reageerde hij enthousiast: 'Dit is nou een boek dat ik zelf zou willen schrijven, helder, vol interessante redeneringen en observaties.' Daarna ben ik redactioneel begeleid door Annelies van der Meij, Merlijn Olton en May Meurs. Anna Penta en Chantal Nicolaes hebben geholpen bij de eindcorrectie. Mijke Wondergem heeft gezorgd voor een prachtig omslagontwerp. Dank aan jullie allen voor jullie goede zorgen.

Menigeen heeft op sociale media of per e-mail op mijn teksten gereageerd, al of niet welwillend. Ik ga deze respondenten hier niet allemaal noemen, maar ik maak een uitzondering voor degenen die delen van het manuscript hebben doorgelezen en mij hebben voorzien van concrete verbeteringssuggesties: hartelijk dank aan Johan van Benthem, Peter Derkx, Kees Doets, Bev Jackson, Michel Krielaars, Mineke Schipper, Martin Stokhof, Monique de Veer, Heleen Verleur en Albert Visser.

Tevens kreeg ik verbeteringssuggesties van personen die anoniem wensen te blijven. Ook hen ben ik zeer erkentelijk.

Dit boek is verlucht met tekeningen en het eindigt met een toneeltekst. Mijn tekenleraar vanaf 2018 was Fabrice Hünd, die helaas op de laatste dag van 2021 is overleden. Mijn belangrijkste mentor en inspirator op het gebied van schrijven voor toneel is Helmert Woudenberg. De H die mij hier en daar in de tekst goede adviezen geeft, is mijn vrouw, Heleen Verleur.

Hoofdstuk 1

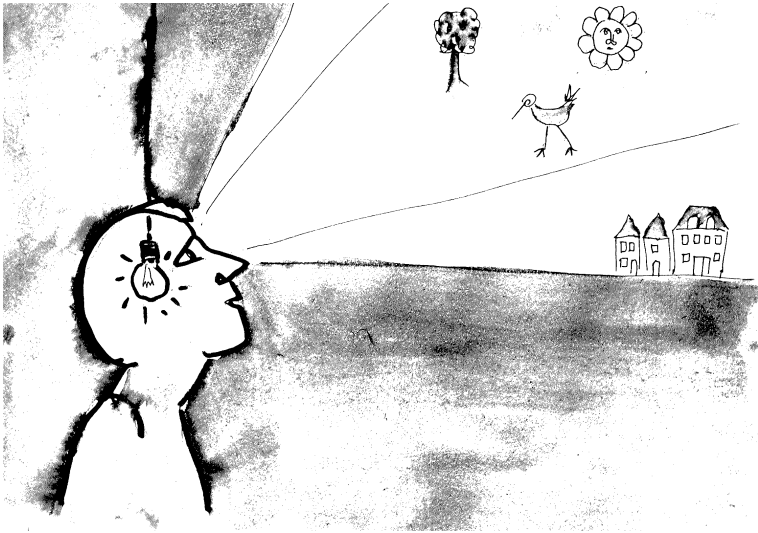
Tussen zin en onzin

Er is geen koninklijke weg naar de waarheid, maar we kunnen wel proberen samen de weg niet helemaal kwijt te raken. In elk geval dienen we ervoor te zorgen dat we niet in een konijnenhol van desinformatie terechtkomen, en daarom ontkomen we er niet aan om zo goed en zo kwaad mogelijk onderscheid te maken tussen zin en onzin, en tussen informatie en propaganda. Het is niet erg om dingen niet te weten. Het is ook niet erg om eerst iets te vinden en later van gedachten te veranderen. Het besef dat we het mis kunnen hebben kan ons behoeden voor haat, voor fanatisme, en voor ondoordachte acties. Nochtans zijn er dingen die we zeker kunnen weten. We dienen voortdurend op zoek te blijven naar de betrouwbare experts en de goede leraren, maar het is niet nodig, en ook niet goed, om aan alles te twijfelen.

Waarheid en waan

Iedereen begrijpt het verschil tussen ergens de waarheid over vertellen en erover liegen. Als je dat verschil begrijpt, begrijp je dus ook het verschil tussen beweringen die corresponderen met de werkelijkheid en praatjes die dat niet doen. De werkelijkheid, wat is dat? Dat is een moeilijke vraag, maar hier is een voorlopig antwoord: de werkelijkheid is alles rondom ons en binnen ons waar we geen macht over hebben. Of, om met sciencefictionenschrijver Philip K. Dick te spreken, de werkelijkheid is dat wat niet weggaat, ook als we ophouden met erin geloven.

Ons streven naar waarheid is wat ons in contact houdt met de realiteit, en omdat de realiteit dat is wat we niet in de hand hebben, is het voor ieder mens een halszaak om in interactie met de wereld niet tegen de werkelijkheid in te gaan. We zijn kwetsbare schepselen, en losraken van de werkelijkheid kan ons in gevaar brengen. Volgens de filosoof Spinoza – we gaan het verderop nog uitvoerig over hem hebben – heeft elk mens een essentie. Als we meer waarheid over onszelf ontdekken brengt dat ons dichterbij onze essentie. Spinoza noemt dat de bron van ware vreugde. Spinoza heeft een frappante definitie van liefde: liefde is volgens hem vreugde vergezeld van het idee van een externe bron. Met andere woorden: we houden van iemand of iets als we vreugde ervaren en die iemand of dat iets zien als

de bron van die vreugde. Als waarheid over onszelf ontdekken ons vreugde verschaft, dan is waarheid de bron van onze vreugde, en dus moeten we waarheid liefhebben, aldus Spinoza.

Onderscheid maken tussen waarheid en waan kan alleen als we ervan uitgaan dat er zoiets bestaat als 'overeenstemming met de werkelijkheid'. En dan kunnen we vervolgens observeren dat er grote verschillen zijn tussen mensen wat betreft hun oriëntatie op de realiteit. Sommigen vinden met redelijk gemak hun weg, anderen lopen voortdurend averij op omdat ze situaties verkeerd inschatten. Een situatie verkeerd inschatten is: in je doen en laten geen rekening houden met een relevant aspect van de werkelijkheid. Je paraplu vergeten en kletsnat regenen. Je geld op een Britse bankrekening laten staan en niet zien aankomen dat het pond gaat devalueren, wat mij overkwam toen ik uit Cambridge terugverhuisde naar Nederland. Vaccinatie tegen COVID-19 weigeren en op de intensive care terecht komen. Een buurland binnenvallen en ontdekken dat je *niet* als bevrijder wordt binnengehaald. Huizen bouwen in het overloopgebied van een rivier en erachter komen dat de bewoners om de paar jaar moeten worden geëvacueerd. Voorschriften voor bouwen in aardbevingsgebied aan je laars lappen, en dan zien dat tienduizenden onder het puin van slecht gefundeerde flats worden bedolven als het misgaat.

Als er geen objectieve werkelijkheid zou zijn, konden er ook geen foute inschattingen zijn. Maar foute inschattingen bestaan, dus moet er een werkelijkheid zijn die zich niets aantrekt van onze inschattingen. Je zou je de werkelijkheid kunnen voorstellen als een of ander mysterieus en onbekend land, en onze kijk op de werkelijkheid als een kaart van dat land. Niet alle kaarten zijn even geschikt om te navigeren. De ene kaart is veel gedetailleerder dan de andere. Kaarten kunnen fouten bevatten of onvolledig zijn. Je hebt kaarten met witte vlekken. Kaarten kunnen vervalst zijn, met het

oogmerk ons te laten verdwalen. Maar het beeld van kaarten die ons helpen of frustreren bij het vinden van onze weg is natuurlijk niet meer dan een metafoor.

We zijn zelf onderdeel van de werkelijkheid, dus we hebben ook een beeld van onszelf, dat is onvermijdelijk. Ook hier zijn de verschillen tussen mensen aanzienlijk. Een redelijk adequate kijk op onszelf, op ons karakter en onze capaciteiten en beperkingen, is onontbeerlijk voor het leiden van een vervuld en betekenisvol leven. Als we hiermee worstelen kan een therapeut ons helpen om ons zelfbeeld meer in overeenstemming te brengen met de werkelijkheid. Psychotherapie kan ons bijvoorbeeld bewust maken van slachtoffergedrag. De therapie is geslaagd als we ons geen slachtoffer meer voelen.

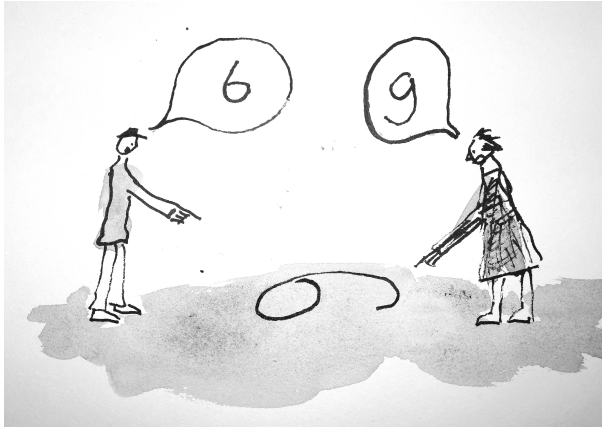
Wanneer is een mens geestelijk gezond? Sigmund Freud was daar kort over. Psychisch gezond zijn wil volgens hem zeggen: het vermogen hebben tot 'Lieben und Arbeiten'. Wie geestelijk gezond is, is in staat om zich in liefde te verbinden met zijn medemensen en heeft het vermogen ontwikkeld om met werken een zinvolle bijdrage te leveren aan de gemeenschap waarin hij leeft. Zelf meen ik dat Freud hier in de goede richting wijst, maar voor mij is hij een tikkeltje te streng. Ik zou de essentie van een gezonde levenshouding eerder zoeken in het vermogen om ondanks alles te kunnen genieten van het pure wonder dat we *er zijn*. Wie het besef verliest dat *er zijn* beter is dan *er niet zijn* is psychisch in gevaar. En omgekeerd geldt: als je kunt genieten van het pure *er zijn*, dan kun je allicht ook genieten van mateloos liefhebben en met mate werken.

Filosofie zou je kunnen zien als therapie voor psychisch gezonde mensen. Je geniet van het er zijn, je bent in staat tot liefhebben en werken, maar je vindt je bestaan allerm minst vanzelfsprekend. Wie filosofisch is ingesteld verwondert zich dagelijks over wat het betekent om als mens in verbinding te staan met een mysterieus en onpeilbaar diep universum. Filosofen hebben ons voorgehouden dat er een grens moet zijn aan wat wij mensen kunnen begrijpen. Wat kunnen wij weten over hoe het universum in elkaar zit en wat niet? Wat kunnen wij uitvogelen over onszelf en wat niet? Hoe kunnen we erachter komen dat we zaken verkeerd hebben aangepakt? Als we achteraf vinden dat we – individueel of collectief – iets verkeerd hebben aangepakt, wat betekent dat dan? Valt er misschien nog iets aan te doen?

De waarheid ligt niet buiten ons klaar, maar er zijn gelukkig wel wegen naar waarheid, via wetenschap, via gedachtewisseling op basis van argumenten, via filosofische reflectie, via geïnspireerde en inspirerende literatuur, of via 'diep kijken', tijdens onze momenten van contemplatie. Zolang het onderscheid tussen waar en onwaar er voor ons toe doet kunnen we altijd streven naar meer waarheid. En als Spinoza gelijk heeft zal dat streven onvermijdelijk leiden tot een leven met meer vreugde.

Enkele eenvoudige beginselen

1. Er is veel dat ik niet weet. Voor sommige zaken die ik niet weet zijn er anderen die die dingen wel weten.
2. Mijn gebrek aan kennis erkennen is veel beter dan net doen of ik dingen weet die ik niet weet. Bij sommige dingen die ik niet weet doet het er niet toe dat ik ze niet weet.
3. De meeste dingen die ik weet heb ik van anderen geleerd. Ik ben maar in weinig dingen expert. Ik heb maar een beperkt aantal vaardigheden.
4. Het kost buitengewoon veel moeite om ergens expert in te worden. Daarom verdient echte expertise respect.
5. Iedereen verdient respect, maar sommigen weten meer over bepaalde onderwerpen of zijn kundiger in bepaalde zaken dan anderen. De meningen van de deskundigen dienen voor mij meer gewicht in de schaal te leggen dan die van hen die expertise missen. Niemand is expert in alles.
6. De juiste leermeesters vinden is een kunst. Het is slim om antwoorden te zoeken bij mensen die – op een bepaald terrein – meer ervaren of beter geïnformeerd of onderlegd zijn dan ik.
7. Er is verschil tussen mijn binnenwereld en de buitenwereld, maar ze zijn allebei echt. Ik heb bevoorrechte toegang tot mijn eigen binnenwereld maar niet tot de buitenwereld.
8. Om te zien of ‘Ik heb hoofdpijn’ waar is, kan ik mijn binnenwereld raadplegen. Net zo met ‘Ik ben boos’ of ‘Ik ben verdrietig.’ Mijn binnenwereld is een schatkamer van kennis over mezelf. Alles wat ik hoeft te doen is mijn blik naar binnen richten en aandachtig zijn.
9. Een therapeut of leraar kan mij soms helpen om beter naar mijn binnenwereld te leren kijken, maar als zo iemand autoriteit claimt met betrekking tot wat er in mij omgaat, dan dien ik bijzonder op mijn hoede te zijn.
10. Waarheid is overeenstemming met de werkelijkheid. Een rekenkundige bewering zoals ‘ $2 + 2 = 4$ ’ is waar omdat het inderdaad het geval is dat we vier krijgen wanneer we twee en twee bij elkaar optellen. De bewering ‘Rome werd in 410 in de as gelegd’ is waar omdat het inderdaad het geval is dat in dat jaar de stad werd ingenomen en verwoest door een buitenlandse vijand (Alerik en de Visigoten).
11. Wat er voor mij uitziet als een 6 kan er voor jou uitzien als een 9. Dit is dan een kwestie van perspectief, en we kunnen allebei gelijk hebben. Maar het is onmogelijk om op hetzelfde moment en vanuit hetzelfde perspectief 6 en 9 te geloven.

12. Als ik geloof dat A en jij gelooft dat niet-A, dan kan dat veroorzaakt worden door een verschil in perspectief. Echter, A en niet-A kunnen niet allebei tegelijk waar zijn vanuit hetzelfde perspectief, want als A overeenstemt met de werkelijkheid dan doet niet-A dat niet, en vice versa. 'Tegengestelde beweringen kunnen niet op hetzelfde moment waar zijn' (Aristoteles).
13. Sommige ware zaken geven me een goed gevoel. Andere ware zaken geven me een slecht gevoel. Het goede of slechte gevoel dat een be-wering me geeft, is in het algemeen geen indicatie voor de waarheid ervan.
14. Dwazen zijn mensen die geen benul hebben van hun eigen onwetendheid. Het heeft geen zin om het met dwazen over de waarheid van dingen te hebben maar het is belangrijk voor me om zo met ze te le-ren omgaan dat ik van mezelf niet ook een dwaas maak.
15. Je hoeft geen deskundige te zijn om te kunnen zien dat iets lulkoek is. Een drol herken je aan hoe hij ruikt.

De weg kwijt

Wat ik ergens van vind bepaalt niet wie ik ben, want ik val niet samen met mijn overtuigingen. Pas als ik dat inzie kan ik losjes omgaan met wat ik besluit te geloven of niet te geloven. Het is niet erg om dingen niet te weten. Dat vond Michel de Montaigne – zijn toren staat op het plaatje, met mij ervoor – ook al. Het is ook niet erg om eerst iets te vinden en later van gedachten te veranderen. Nochtans zijn er dingen die we zeker kunnen weten, en het is niet goed om aan alles te twijfelen.

Tijn Touber, een aantrekkelijk ogende welzijnsgoeroe, suggereerde in een Facebookfilmpje dat er *niets* is dat we zeker kunnen weten. Zijn uitda-